

مقایسه تاب‌آوری و راهبردهای مقابله با تنیدگی بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان □

Comparison of Resilience and Stress Coping Strategies between Volunteers and Soldiers who Participated in the War Against ISIS □

Zana Nasih Salih Qadir, MSc¹✉
Fariba Hassani, PhD²

زانا ناصح صالح قدیر*
دکتر فریبا حسنی**

Abstract

چکیده

The aim of the current research is to determine the difference between resilience and coping strategies among volunteers and soldiers who participated in the war against ISIS. The research method was descriptive and causal-comparative. The population of interest in this study was all Kurdish volunteers and soldiers in all three provinces of Halabja, Sulaimaniyah and Erbil of Iraqi Kurdistan who participated in the war against ISIS. The sample of this study was selected through available sampling. Then, data were collected using Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) and Endler and Parker's Coping Inventory for Stressful Situations and analyzed by multivariate analysis of variance (MANOVA). The results of this study showed that there was no difference in resilience between volunteers and soldiers, but there was a significant difference in coping with stress scale. In terms of problem-oriented style and avoidance-oriented style, the difference was significant. Therefore, it turns out that there is no difference in emotion-focused coping. The main findings of this study confirm that special training courses are recommended to enhance resilience and help volunteers and soldiers to experience reduce warfare stress.

هدف پژوهش حاضر تعیین تفاوت بین تاب‌آوری و راهبردهای مقابله با تنیدگی بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان است. روش پژوهش توصیفی و از نوع علی-مقایسه‌ای بود. جامعه آماری پژوهش حاضر تمامی داوطلبان و سربازان کرد در هر سه استان حلبچه، سلیمانیه و اربیل اقلیم کردستان عراق بودند که در جنگ ضد داعش شرکت کرده بودند. نمونه این پژوهش باروش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. سپس با استفاده از مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون و سیاهه راهبردهای مقابله با تنیدگی اندلر و پارکر داده‌ها جمع‌آوری شدند و با روش‌های آماری آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره تحلیل شدند. یافته‌های این پژوهش نشان داد از نظر تاب‌آوری تفاوت بین داوطلبان و سربازان وجود نداشت، اما در مقیاس راهبردهای مقابله با تنیدگی در داوطلبان و سربازان تفاوت معنادار یافت شد. از لحاظ سبک مسئله‌مدار و سبک اجتنابی تفاوت معنا دار بود. بنابراین نتیجه می‌شود از نظر مقابله‌ای هیجان‌مدار تفاوت وجود ندارد. یافته‌های اصلی این پژوهش مؤید آن است که برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه جهت بالابردن تاب‌آوری و کمک به داوطلبان و سربازان برای کاهش تنیدگی جنگ توصیه می‌گردد.

Keywords: resilient, stress coping strategies, volunteer, soldiers, ISIS war

کلیدواژه‌ها: تاب‌آوری، راهبردهای مقابله با تنیدگی، داوطلب، سرباز، جنگ داعش

□ 1. University of Sulaimaniyah, Sulaimaniyah, Iraq
□ 2. Department of Psychology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, I. R. Iran
✉Email: zana.nasih@univsul.edu.iq

□ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۱/۱۰ تصویب نهایی: ۱۳۹۸/۶/۱۰
* دانشگاه سلیمانیه، سلیمانیه، عراق
** گروه روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی

● مقدمه

موضوع تروریسم از چندین دهه پیش، جایگاه گسترده‌ای در سیاست‌های جهانی و منطقه‌ای یافته، اما در آغاز قرن بیست و یکم، به معضلی بین‌المللی تبدیل شده است و مجامع بین‌المللی به ظاهر در صدد مقابله جدی با آن برآمده‌اند. این پدیده یک موضوع اساسی و مهم زندگی روزمره است. اخبار مربوط به قتل در نقاط مختلف و انفجارهایی که به مکان و زمان خاصی محدود نیستند، به تمام جهان مخابره می‌شود. گروه تروریستی «داعش»^۱، گروهی از تروریست‌های بین‌المللی هستند که با زمینه‌های متفاوت جغرافیایی از کشورهای مختلف عربی، آسیایی، اروپایی و آفریقایی گرد هم آمده‌اند. این گروه در ۸ آوریل سال ۲۰۱۳ تشکیل شد (اله‌اشمی، ۲۰۱۵). ابوبکر بغدادی رهبر این گروه آن را به‌عنوان یک دولت بزرگ اعلام کرد و در زمانی بسیار کمی توانستند نواحی بسیار زیادی در سوریه از جمله حلب، دیر الزور، رقه، ادلب و در عراق موصل، انبار، را به سیطره خود درآورند (علوش، ۲۰۱۵). داعش که در سال ۲۰۱۴ بر علیه عراق و به خصوص اقلیم کردستان عراق حمله و جنگ را اعلام کرد، کردها را آتش پرست و مجری برنامه‌های غرب در منطقه، مطرح کرد، بنابراین بعد از سقوط موصل حمله فراوانی را به سمت اقلیم کردستان آغاز کرده و ترس و وحشت فراوانی را در آن شهر ایجاد نمود. در این میان بسیاری از مردم و سربازان از نظر روحی، متحول و دگرگون شدند و به طور داوطلبانه خواستار جنگ با داعش شدند. این آمادگی داوطلبانه و فعالانه مردم با شاخص‌هایی مانند آمادگی، ایثار و فداکاری، نفرت از دشمن، عشق به نظام، پایداری، اعتماد به نصرت الهی قابل توصیف است (بهداروند و همکاران، ۱۳۹۲). در مقابل سربازانی که وظیفه‌شان حفاظت از کشور است، مسئولیت بزرگ دفاع از وطن، استقلال کشور و پاسداری از خاک و ملت در مقابل هر تهدید خارجی به آن‌ها محول شده است (سیادی، ۲۰۱۲). از سوی دیگر سربازانی که متعلق به یک سازمان نظامی بوده و به طور منظم زیر نظارت یک دولت مستقل قانونی هستند که در واقع هسته اصلی نیروهای مسلح هر کشوری را تشکیل می‌دهند و در ارتش به‌عنوان خدمت‌سربازی مشغول به کار می‌شوند. نیروی داوطلب، پایگاهی مردمی دارد که تمام اقشار مختلف مردم بدون توجه به شغل، نژاد و جنس می‌توانند در آن شرکت نمایند و رسالت اصیل آنها حفظ موقتی امنیت کشور از هجوم بیگانگان است. شکایت نکردن از سختی‌ها و رنج‌ها، به رخ نکشیدن محرومیت‌ها

و مشقات از اموری هستند که داوطلبان غالباً بر خویش ضروری می‌دانند و سعی می‌کنند روحیه قناعت را همواره حفظ نمایند (خانی، ۱۳۹۲). داوطلب برای رسیدن به هدفی که برگزیده است و در راه تحقق آن هدف، از بذل مال و جان مضایقه‌ای ندارد (یزدی، ۱۳۸۵). شاخصه‌های دیگری نظیر: گمنامی، تعهد و وفاداری، صبر، در فرهنگ و تفکر داوطلب وجود دارد (فیروزآبادی، ۱۳۹۵). همچنین داوطلب پس از پایان جنگ، چون احساس می‌کند که وظیفه‌اش را انجام داده است به کانون خانواده خود بازمی‌گردد (بوتول، ۱۳۸۷). به نظر می‌رسد داوطلبان و سربازان در برخورد با موقعیت‌های دشوار مانند جنگ، در برخی مواضع روانشناختی با هم تفاوت دارند. در یک محیط مشابه اجتماعی، بعضی افراد تاب‌آوری شان کاهش می‌یابد و آن شرایط را تحمل نمی‌کنند، اما در بعضی دیگر برعکس می‌باشد. سپس، برخی توانایی مقابله با مشکلات و موقعیت‌های چالش‌انگیز را خیلی زود از دست می‌دهند و دچار تنیدگی و اضطراب می‌شوند، در حالی که عده‌ای دیگر به راحتی قادرند از پس این موقعیت‌ها برآیند و بدون عارضه خاصی مشکل را برطرف نموده و یا پشت سر گذارند (وسنر، ۲۰۱۹). هر اندازه این ظرفیت بالاتر یا بیشتر باشد، به همان اندازه شخص قادر خواهد بود سلامت روانی و اجتماعی خود را در سطح بهتری نگه دارد و به شیوه مثبت، سازگارانه تر و کارآمدتر به حل و فصل مشکلات خویش بپردازد (تامپسون، ۲۰۱۸). عوامل تعدیل کننده‌ای میان تنیدگی و اختلال در فرد وجود دارد که آموختن آن‌ها سلامت روانی را افزایش می‌دهد و باعث ارتقای سطح بهزیستی روانی و جسمی فرد می‌شود، یکی از این عوامل «تاب‌آوری» است (ریویچ و شاته، ۲۰۰۲). «تاب‌آوری»، از ضروریات زندگی در دنیای کنونی است و یکی از عوامل تعیین‌کننده پاسخ‌های افراد در مقابل رویدادهای تنیدگی‌زا به شمار می‌رود (هورن، ۲۰۱۶). همچنین مهارتی مناسب است برای پشت سر گذاشتن مشکلات زندگی حتی وقتی که شرایط نامطلوب و سخت وجود دارد. به عبارت دیگر، تاب‌آوری به توانایی یک انسان گفته می‌شود که به طور موفقیت‌آمیز شرایط نامطلوب را پشت سر گذارده و با آن‌ها تطابق می‌یابد و علیرغم مواجهه با مشکلات زندگی به قابلیت تحصیلی و هیجانی و اجتماعی دست می‌یابد (اینزیلچ، آرونسون، گود و مک‌کای، ۲۰۰۶؛ به نقل از یزدانی، ۱۳۹۱). و یکی از مفاهیم و سازه‌های بهنجار مورد توجه و مطالعات روان‌شناسی مثبت‌نگر است که به فرایند پویای انطباق مثبت با تجربه‌های تلخ و ناگوار اطلاق می‌شود

(لوتار و چیچیتی، ۲۰۰۰؛ مستن، ۲۰۰۱) این سازه فراتر از جان سالم به در بردن از تنیدگی و ناملایمات زندگی است (بونانو، ۲۰۰۴).

به طور کلی مفهوم «تاب‌آوری» به پیامدهای مثبت به رغم تجربه ناگواری‌ها و ناملایمات، عملکرد مثبت و موثر در شرایط ناگوار، بهبودی بعد از یک ضربه مهم، اشاره دارد (اسکون، ۲۰۰۶). افراد تاب‌آور توانایی برگشتن و بهبود پیدا کردن، خوش بینی و مهارت‌های فکری انعطاف پذیر، جستجو کردن مشکلات به‌عنوان فرصتی برای یادگیری و رشد، توانایی پشتکار و استقامت داشتن، حرمت خود سالم، توانایی تعیین اهداف قابل دسترس، آشکار و واقعی، داشتن شبکه حمایتی سالم، توانایی رشد قابلیت‌های عاطفی و فرا طبیعی، توانایی استقلال رای، حس شوخ طبعی، توانایی درگیری و ارتباط معنادار با افراد، توانایی رفتار کردن با احترام با خودشان و دیگران، توانایی حل کردن مشکلات و مهارت‌های حل تعارض را دارند (حسینی قمی و سلیمی بجستانی، ۱۳۹۰).

همچنین، مقابله به‌عنوان فرایند روان‌شناختی، به کوشش‌های شناختی و رفتاری اشخاص برای مهار، کاهش یا تحمل درخواست‌های درونی یا بیرونی به کار گرفته می‌شود (حسن شاهی و دارایی، ۲۰۰۵). راهبردهای مقابله با تنیدگی شامل سه بُعد است، مقابله «مسئله مدار»، «هیجان مدار» و «اجتنابی» که در بین غالب مفاهیم راهبردهای مقابله‌ای مشترک است (اسکینر و همکاران، ۲۰۰۳). راهبردهای مقابله‌ای مسئله مدار شیوه‌هایی را توصیف می‌کند که بر اساس آن فرد اعمالی را که باید برای کاهش یا از بین بردن یک عامل تنیدگی‌زا انجام دهد، محاسبه می‌کند. رفتارهای مسئله مدار شامل جستجوی اطلاعات بیشتر درباره مسئله، تغییر ساختار مسئله از نظر شناختی و اولویت دادن به گام‌هایی برای کانون توجه قرار دادن مسئله می‌شود. برعکس، راهبردهای مقابله‌ای هیجان مدار شیوه‌هایی را توصیف می‌کنند که بر اساس آن، فرد بر خود متمرکز شده و تمام تلاشش را متوجه کاهش احساسات ناخوشایند خود می‌کند. واکنش‌های «مقابله هیجان مدار» شامل گریه کردن، عصبانی و ناراحت شدن، اشتغال ذهنی و خیال پردازی است. راهبردهای مقابله‌ای اجتنابی، مستلزم فعالیت‌ها و تغییرات شناختی است که هدف آن‌ها اجتناب از موقعیت تنیدگی‌زا می‌باشد. رفتارهای مقابله‌ای اجتنابی ممکن است به شکل روی آوردن به یک فعالیت جدید و درگیر شدن با آن یا روی آوردن به اجتماع و دیگر افراد ظاهر شود (هالامان دریس و پاور، ۱۹۹۹؛ اندلر و پارکر،

(۱۹۹۴). پژوهش‌ها نشان داده‌است که بین راهبردهای مقابله با تنیدگی و تاب‌آوری رابطه مثبت وجود دارد به این صورت افرادی که از راهبردهای مسئله‌مدار استفاده می‌کنند از تاب‌آوری بیشتری برخوردارند (نصیر، ۱۳۸۹؛ مومنی و شهبازی راد، ۱۳۹۱).

شرکت در جنگ ضد گروهی که همه قوانین آسمانی و زمینی را زیر پا گذاشته و وحشت و رعب رسالت آن است، بی شک چنین موقعیتی ارتباط مستقیمی با هر یک از تاب‌آوری و راهبردهای مقابله با تنیدگی دارد؛ زیرا باعث تغییر در شیوه و محتوای هر یک از آنها می‌شود، و در نهایت بر توانایی مقابله با دشمن و انگیزه و انرژی برای حمایت و پاسداری از خاک و ملت تأثیر مهم می‌گذارد و میزان این تغییرات در هر یک از داوطلبان و سربازان متفاوت می‌باشد. بنظر می‌رسد تاکنون، پیشینه پژوهشی مبنی بر مقایسه بین راهبردهای مقابله با تنیدگی و تاب‌آوری بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی وجود ندارد. بنابراین پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این سوال است که آیا بین راهبردهای مقابله با تنیدگی و تاب‌آوری بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان تفاوت وجود دارد؟

● روش

این پژوهش از نوع علی-مقایسه‌ای است، که به مقایسه بین متغیرهای تاب‌آوری و راهبردهای مقابله با تنیدگی در داوطلبان و سربازان شرکت‌کننده در جنگ ضد داعش می‌پردازد. «جامعه آماری» پژوهش حاضر، تمام داوطلبان و سربازان کرد در اقلیم کردستان عراق هستند که در جنگ ضد داعش شرکت کردند. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شده است. معیار انتخاب نمونه‌ها در این تحقیق سابقه حضور در جنگ علیه داعش بود. حجم نمونه در این پژوهش ۱۸۰ نفر مرد که سنشان بین ۲۰-۵۰ سال (به دلیل آن که نمونه‌ها در دسترس در این دامنه سنی قرار داشته‌اند و محقق به ناچار از میان آنها انتخاب کرده است) است برآورد شده است و به دو گروه ۹۰ نفره (۹۰ نفر داوطلب) و (۹۰ نفر سرباز عادی) تقسیم شدند. ابتدا نمونه‌گیری در پایگاه‌های نظامی و مراکز نام‌نویسی داوطلبان که در جنگ ضد داعش شرکت کرده بودند انجام گرفت. بعد ابزارها با هماهنگی اداره پایگاه‌های نظامی در هر سه استان حلبچه، سلیمانیه و اربیل و مراکز نام‌نویسی داوطلبان در هر سه استان ذکر شده تکمیل شد و پس از جمع‌آوری اطلاعات تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری

شد. با مراجعه به وزارت پیشمرگه حکومت اقلیم کردستان، ستاد نیروهای مسلح و مراکز داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش در هر سه استان حلبچه، سلیمانیه و اربیل و گرفتن مجوز، پژوهشگر ابتدا کار را با معرفی خود و هدف مطالعه به طور مختصر برای سربازان و داوطلبان شروع کرد. از آنان خواست که دقایقی از وقت خود را در اختیار پژوهشگر قرار دهند. پس از جلب اعتماد آنان مبنی بر محرمانه ماندن اطلاعات شان و نیز متذکر شدن این نکته که نیازی به درج هیچگونه نام و نشانی آنها در ابزارها نیست. توضیحاتی در مورد شیوه تکمیل کردن ابزارها و متغیرهای مورد نظر داده شد. پس از پاسخگویی، ابزارها جمع‌آوری گردید. برای اندازه‌گیری متغیرهای موردنظر در این پژوهش و جمع‌آوری اطلاعات از دو ابزار اندازه‌گیری مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون و سیاهه راهبردهای مقابله با تنیدگی استفاده شد. در ادامه به شرح و توصیف هرکدام مبادرت شده است.

● ابزار

□ الف: مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون^۳ (۲۰۰۳): این مقیاس شامل ۲۵ سؤال است که برای هر سؤال طیف درجه‌بندی پنج گزینه‌ای در نظر گرفته شده است که از صفر (کاملاً نادرست) تا پنج (کاملاً درست) نمره‌گذاری می‌شود. کانر و دیویدسون (۲۰۰۳) ضریب الفای کرونباخ را (۰/۸۹) گزارش کردند. در تحقیق جوکار روایی مقیاس مذکور با محاسبه همبستگی هر نمره با نمره کل ضریب‌های بین ۰/۴۱ تا ۰/۶۴ را نشان داد (جوکار، ۱۳۸۶). در پژوهش حاضر نیز اعتبار این مقیاس با استفاده از ضریب الفای کرونباخ (۰/۸۱) به دست آمد.

□ ب: سیاهه راهبردهای مقابله با تنیدگی اندلر و پارکر^۴ (۱۹۹۰): این ابزار سه سبک مقابله مسئله مدار، هیجان مدار و اجتنابی را می‌سنجد که شامل ۴۸ عبارت است و هر کدام از سبک‌ها شامل ۱۶ عبارت می‌باشد. نمره‌گذاری آن به صورت یک طیف پنج درجه‌ای لیکرت می‌باشد. اندلر و پارکر ضریب همسانی درونی کل سیاهه را ۰/۹۲ گزارش کرده‌اند. همچنین قریشی راد (۱۳۸۹) اعتبار این سیاهه را با روش آلفای کرونباخ در مقیاس مسئله مدار ۰/۸۶ و در مقیاس هیجان مدار ۰/۸۱ و در مقیاس اجتناب مدار ۰/۷۹ گزارش کرده‌اند. در پژوهش حاضر نیز آلفای کرونباخ روی جمعیت مورد بررسی در مقیاس مسئله مدار، هیجان مدار و اجتناب مدار به ترتیب ۰/۸۱، ۰/۷۳، ۰/۸۰ به دست آمد. ابزار این پژوهش، هم از

زبان انگلیسی و هم از زبان فارسی به کردی ترجمه شدند. به خاطر عدم سوگیری مترجم در فرآیند ترجمه، از مترجمین گوناگون استفاده شد. ابزار ترجمه شده از انگلیسی به کردی به سه نفر از اساتید رشته روانشناسی دانشگاه سلیمانیه و دانشگاه کویه کردستان عراق داده شد و اساتید روایی آن را تأیید کردند. با توجه به مشابهت فرهنگی و اجتماعی کردستان عراق با ایران و هویت مشترک و با نظر اساتید آمار و روش تحقیق ایران از جمله دکتر دلاور، برگردان نسخه فارسی به کردی انجام گردید و نسخه کردی به تعدادی از اساتید آمار و روانشناسی کرد ایرانی دانشکده‌های روانشناسی و علوم تربیتی داده شد و روایی توسط آنان تأیید شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آماری توصیفی و استنباطی استفاده شد. بخش آمار توصیفی شامل فراوانی، میانگین و انحراف معیار نمرات است. در بخش استنباطی از آزمون t مستقل، تحلیل واریانس چند متغیره (Manova) برای آزمون فرضیه‌ها استفاده گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار Spss انجام شد.

● یافته‌ها

به منظور مقایسه تاب‌آوری داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی، از آزمون t مستقل استفاده شد. نتایج حاصل از اجرای این آزمون در ادامه آورده شده است. پیش از اجرای آزمون t مستقل همسانی واریانس نمرات گروه‌ها با استفاده از آزمون لوین مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اینکه سطح معنی داری مقدار F بدست آمده بزرگتر از مقدار $0/05$ است، فرض صفر مبنی بر عدم تفاوت میان واریانس گروه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرد.

جدول ۱. نتایج آزمون لوین جهت بررسی همسانی واریانس گروه‌ها

متغیر	F	سطح معنی داری
تاب‌آوری	۱/۲۰۱	۰/۲۷۵

در جدول ۲ نتایج آزمون t مستقل جهت مقایسه تاب‌آوری داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی ارائه شده است. بر اساس مندرجات جدول، مقدار t بدست آمده جهت مقایسه میانگین نمرات تاب‌آوری دو گروه برابر با $0/۸۳۴$ است و سطح معنی داری آن برابر با $0/۴۰۵$ می‌باشد. با توجه به عدم معنی داری آماره به دست آمده، می‌توان نتیجه گرفت که میان تاب‌آوری داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی تفاوتی وجود ندارد.

جدول ۲. نتایج آزمون مستقل جهت مقایسه تاب آوری داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی

متغیر	آماره t	df	سطح معنی داری	تفاوت میانگین
تاب آوری	۰/۸۳۴	۱۷۸	۰/۸۳۴	۱/۴۳

به منظور مقایسه راهبردهای مقابله با تنیدگی داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان، از آزمون تحلیل واریانس چند متغیره (MANOVA) استفاده شد. پیش از انجام این آزمون بررسی چند مفروضه آماری الزامی می باشد. یکی از مفروضات اجرای آزمون تحلیل واریانس چند متغیره، همسانی ماتریس کوواریانس ها می باشد که برای بررسی برقراری این مفروضه از آزمون باکس استفاده شده است. نتایج مربوط به اجرای این آزمون در این جدول نشان داده شده است.

همانطور که در جدول ۳ مشاهده می گردد، سطح معناداری آزمون باکس برابر با ۰/۷۷۳ می باشد. از آنجایی که این مقدار بزرگتر از سطح معنا داری (۰/۰۱) مورد نیاز برای رد فرض صفر می باشد، فرض ما مبنی بر همسانی ماتریس کوواریانس ها مورد تایید قرار می گیرد. بدین ترتیب مفروضه همسانی ماتریس کوواریانس ها، به عنوان یک از مفروضات آزمون تحلیل واریانس چند متغیری برقرار می باشد.

جدول ۳. نتیجه آزمون همسانی ماتریس کوواریانس ها (باکس)

سطح معناداری	df2	df1	F	Box's M
۰/۷۷۳	۲۲۹۵۵۹/۵۴۷	۶	۰/۵۴۶	۳/۳۴۰

یکی دیگر از مفروضات اجرای آزمون تحلیل واریانس چند متغیری، همگنی واریانس متغیرهای وابسته در بین گروه ها می باشد که برای بررسی برقراری این مفروضه از آزمون لوین استفاده شده است. نتایج مربوط به اجرای این آزمون در جدول ۴ نشان داده شده است. باتوجه به نتایج این جدول، نتایج آزمون لوین در هیچ یک از متغیرها معنا دار نمی باشد. از این رو فرض صفر ما مبنی برای همگنی واریانس متغیرها مورد تایید قرار می گیرد. باتوجه به آنچه بیان شد که مفروضه دیگر آزمون تحلیل واریانس چند متغیری، یعنی همگنی واریانس ها، برقرار می باشد.

جدول ۴. نتیجه آزمون لوین برای بررسی همگنی واریانس‌ها

متغیر	F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معناداری
مقابله مسئله مدار	۰/۲۵۹	۱	۱۷۸	۰/۶۱۲
مقابله هیجان مدار	۰/۵۶۴	۱	۱۷۸	۰/۴۵۴
مقابله اجتنابی	۰/۵۸۸	۱	۱۷۸	۰/۴۴۴

در جدول ۵ نتایج آزمون کالموگروف-اسمیرنوف جهت بررسی طبیعی بودن توزیع نمرات راهبردهای مقابله با تنیدگی آورده شده است. بر اساس نتایج مندرج در جدول، سطح معناداری آماره محاسبه شده برای تمامی متغیرها بزرگتر از ۰/۰۵ می باشد بنابراین فرض نرمال بودن توزیع نمرات پذیرفته می شود. باتوجه به آنچه بیان شد که تمامی مفروض‌های آزمون تحلیل واریانس چند متغیری، برقرار است و استفاده از تحلیل واریانس چندمتغیره بلامانع است.

جدول ۵. نتایج آزمون کالموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع نمرات

متغیر	تعداد	Z کالموگروف اسمیرنوف	سطح معناداری
مقابله مسئله مدار	۱۸۰	۰/۹۶۳	۰/۶۱۲
مقابله هیجان مدار	۱۸۰	۰/۹۰۳	۰/۴۵۴
مقابله اجتنابی	۱۸۰	۱/۰۹۵	۰/۴۴۴

همان‌طور که مشاهده می‌گردد سطح معنی‌داری هر چهار آماره چند متغیری مربوطه یعنی اثر پیلائی، لامبدای ویلکز، اثر هتلینگ و بزرگترین ریشه روی، کوچکتر از ۰/۰۱ است ($p < 0.01$). بدین ترتیب فرض صفر آماری رد و مشخص می‌گردد که بین راهبردهای مقابله با استرس داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۶. نتایج تحلیل کواریانس چند متغیری برای مقایسه راهبردهای مقابله با استرس داوطلبان جنگ ضد داعش و سربازان

اثر	آزمون‌ها	مقادیر	F	درجه آزادی اثر	درجه آزادی خطا	سطح معناداری	اندازه اثر
گروه	اثر پیلائی	۰/۰۷۶	۴/۸۳۱	۳	۱۷۶	۰/۰۰۳	۰/۰۷۶
	لامبدای ویلکز	۰/۹۲۴	۴/۸۳۱	۳	۱۷۶	۰/۰۰۳	۰/۰۷۶
	اثر هتلینگ	۰/۰۸۲	۴/۸۳۱	۳	۱۷۶	۰/۰۰۳	۰/۰۷۶
	بزرگترین ریشه روی	۰/۰۸۲	۴/۸۳۱	۳	۱۷۶	۰/۰۰۳	۰/۰۷۶

به منظور بررسی تفاوت دو گروه در هر یک از راهبردهای مقابله‌ای، آزمون اثرات بین آزمودنی مورد استفاده قرار گرفت که نتایج حاصل در ادامه ارائه شده است. در جدول ۷ نتایج آزمون اثرات بین آزمودنی برای مقایسه راهبردهای مقابله با تنیدگی داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی، نشان داده شده است. با توجه به نتایج ارائه شده در جدول ۱-۵، مقدار F بدست آمده، برای راهبرد مقابله مسئله مدار برابر با $۸/۴۷۴$ بوده و در سطح آلفای $۰/۰۱$ معنی دار می‌باشد. با مقایسه میانگین نمرات دو گروه نتیجه می‌شود که میزان راهبردهای مقابله‌ای مسئله مدار در سربازان نسبت به داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش بیشتر است. مقدار F بدست آمده، برای راهبرد مقابله هیجان مدار برابر با $۰/۰۰۸$ بوده و سطح معنی داری آن برابر با $۰/۹۳۰$ می‌باشد. با توجه به عدم معنی داری مقدار F بدست آمده می‌توان نتیجه گرفت که بین راهبردهای مقابله هیجان مدار سربازان عادی و داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش تفاوتی وجود ندارد. همچنین مقدار آماره F بدست آمده، برای راهبرد مقابله اجتنابی برابر با $۶/۷۵۱$ بوده و در سطح آلفای $۰/۰۱$ معنی دار می‌باشد. با مقایسه میانگین نمرات دو گروه، نتیجه می‌شود که میزان راهبردهای مقابله‌ای اجتنابی در سربازان نسبت به داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش بیشتر است.

جدول ۷. آزمون اثرات بین آزمودنی برای مقایسه راهبردهای مقابله با تنیدگی داوطلبان جنگ ضد داعش و سربازان

متغیر	منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری	اندازه اثر
مقابله مسئله مدار	بین گروهی	۴۵۹/۲۸۹	۱	۴۵۹/۲۸۹	۸/۴۷۴	۰/۰۱	۰/۰۴۵
	درون گروهی	۹۶۴۷/۸۶۵	۱۷۸	۵۴/۲۰۱			
مقابله هیجان مدار	بین گروهی	۰/۴۹۸	۱	۰/۴۹۸	۰/۰۰۸	۰/۹۳۰	۰/۰۰۱
	درون گروهی	۱۱۵۹۰/۲۵۸	۱۷۸	۶۵/۱۱۴			
مقابله اجتنابی	بین گروهی	۴۹۹/۴۴۱	۱	۴۹۹/۴۴۱	۶/۷۵۱	۰/۰۱	۰/۰۳۷
	درون گروهی	۱۳۱۶۹/۴۵۱	۱۷۸	۷۳/۹۸۶			

● بحث و نتیجه گیری

○ تاب‌آوری، از ضروریات زندگی در دنیای کنونی است و یکی از عوامل تعیین‌کننده پاسخ‌های افراد در مقابل رویدادهای تنیدگی‌زا به شمار می‌رود. همچنین مهارتی مناسب است برای پشت سر گذاشتن مشکلات زندگی حتی وقتی که شرایط نامطلوب و سخت وجود دارد. به عبارت دیگر، تاب‌آوری به توانایی یک انسان گفته می‌شود که به

طور موفقیت‌آمیز شرایط نامطلوب را پشت سر گذارده و با آن‌ها تطابق می‌یابد و علیرغم مواجهه با مشکلات زندگی به قابلیت تحصیلی و هیجانی و اجتماعی دست می‌یابد (اینزیلیچ، آرونسون، گود و مک‌کای، ۲۰۰۶؛ به نقل از یزدانی، ۱۳۹۱). پژوهش‌ها نشان داده است که بین راهبردهای مقابله با تنیدگی و تاب‌آوری رابطه مثبت وجود دارد به این صورت افرادی که از راهبردهای مسئله‌مدار استفاده می‌کنند از تاب‌آوری بیشتری برخوردارند (نصیر، ۱۳۸۹؛ مومنی و شهبازی راد، ۱۳۹۱). در این راستا هدف تحقیق حاضر تعیین تفاوت بین تاب‌آوری و راهبردهای مقابله با تنیدگی بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان بود.

○ نتیجه تحقیق نشان داد بین تاب‌آوری داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان تفاوتی وجود ندارد. نتایج این پژوهش با پژوهش وسنر (۲۰۱۹)، تامپسون (۲۰۱۸)، استراتا و همکاران (۲۰۱۵)، وهاردی و چمبر (۲۰۱۴) همخوانی دارد و با پژوهش‌های حاج حسینی و همکاران (۱۳۹۷)، یوسفی و طغیانی (۱۳۹۵) و کشاورز و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی ندارد. در تبیین *یاب* یافته می‌توان گفت دلیل آنکه میان داوطلبان و سربازان از نظر تاب‌آوری تفاوت وجود ندارد آن است که سال‌ها است در عراق و اقلیم کردستان جنگ در جریان است و همه مردم به لحاظ تاب‌آوری در یک سطح قرار گرفتند. جنگ طولانی بر روی همه گروه‌ها و اقشار به‌طور یکسان تأثیر گذاشته یا آنها را کاملاً مقاوم و جنگجو کرده و یا اگر تاب‌آوری را کاهش داده باشد، در میان اکثر افراد یکسان کاهش داده است، در عین حال به لحاظ بافت فرهنگی مردم این منطقه تاب‌آور و پرتحمل هستند و تحت تابعیت فرهنگ خاص خودشان مقاوم، سرسخت و مسلط بر خویشان بارآمده‌اند.

○ از نتایج دیگر تحقیق آن بود که بین راهبردهای مقابله با تنیدگی داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان تفاوت وجود دارد. مشخص شد که بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی از لحاظ سبک مسئله‌مدار و سبک اجتنابی تفاوت وجود دارد. به عبارت دیگر سربازان عادی در مقایسه با داوطلبان از راهبردهای مقابله‌ای مسئله‌مدار و اجتنابی بیشتر استفاده می‌کنند و همچنین بین راهبرد مقابله‌ای هیجان‌مدار داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی تفاوت وجود ندارد.

○ نتایج این پژوهش با پژوهش‌های خدری و دباغی (۱۳۹۳) همسو و با نتایج ریس و لو (۲۰۱۶) غیر همسو می‌باشد. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت داوطلبان شرکت در جنگ ضد

داعش نسبت به سربازان در مقابله و مهار بر روی موقعیت تنیدگی را ضعیف‌تر عمل می‌کنند و به دلیل تنیدگی ناشی از عدم تجربه قبلی در چنین موقعیتی و مشخص نبودن کار آن‌ها بخصوص در اوایل شروع جنگ بر ظرفیت روانی و جسمانی آنان اثر گذاشته و موجب شده که بر خود کنترل کمی داشته، نسبت به توانایی‌های خود آگاهی کمی داشته باشند و در برخورد با موقعیت‌های گوناگون تنیدگی را جنگ، قادر به تنظیم و مدیریت صحیح احساسات خود در مقایسه با سربازان نباشند، از این رو برای حل این مسائل و کاهش تنیدگی با عدم برنامه‌ریزی صحیح مواجه اند. به دلیل اضطراب و تنیدگی زیادی ناشی از تجربه کردن چنین موقعیتی برای اولین بار، داوطلبان نسبت به سربازان قادر به استفاده از احساسات مثبت و اقدام به ارزیابی اولیه و ثانویه درست و واقع بینانه نیستند و در برخورد با مشکلات و این گونه موقعیت‌ها دچار رخوت می‌شوند. به همین دلیل می‌توان گفت مقابله با تنیدگی به شیوه مسئله مدار در داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش کمتر از سربازان است.

○ همچنین نتیجه تحقیق نشان داد بین راهبردهای مقابله با تنیدگی اجتنابی داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان تفاوت وجود دارد و سربازان دارای مقابله اجتنابی بیشتری هستند. علت آن که راهبرد مقابله‌ای اجتنابی بیشتر از جانب سربازان استفاده می‌شود این است که سربازان بیشتر شرایط تنیدگی زای خود را انکار می‌کنند و سعی دارند با کوچک شمردن موقعیت‌های تنش‌زا، سبب انکار یا به حد اقل رساندن آسیب‌های ناشی از جنگ شوند. چون معمولاً سربازان در بین قشرهای مختلف جامعه قوی‌ترین و شجاعانه‌ترین قشر از نظر انعطاف‌پذیری و مقابله با بحران‌های مختلف شناخته می‌شوند، به همین دلیل حالت انفعال و نگرش درماندگی بیشتری دارند و نسبت به داوطلبان درباره راه‌های تغییر وضعیت خود خیال‌پردازی بیشتری می‌کنند و وجود هر نوع تنیدگی و مشکلی را انکار می‌کنند و امیدواری بیشتری دارند که جنگ خود به خود تمام می‌شود. همچنین نتیجه تحقیق نشان داد راهبرد مقابله‌ای هیجان‌مدار، تفاوت بین داوطلبان و سربازان یافت نشد. و این بیانگر سطح بهنجار و متعادل حالت هیجانی در هر دو گروه است.

○ با توجه به آنچه بیان شد نتایج تحقیق نشان داد بین تاب‌آوری داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان تفاوتی وجود ندارد و همچنین بین راهبردهای مقابله با تنیدگی داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان تفاوت وجود دارد و مشخص شد

که بین داوطلبان شرکت در جنگ ضد داعش و سربازان عادی از لحاظ سبک مسئله مدار و سبک اجتنابی تفاوت وجود دارد. می‌توان از این نتایج در پرورش نیروهای نظامی و در پرورش راهبرد های مقابله در میان سربازان استفاده کرد و بر بهبود راه‌های مقابله با اضطراب و تنیدگی در شرایط جنگی و درگیری نظامی تأکید کرد. به عبارت دیگر سربازان عادی در مقایسه با داوطلبان از راهبردهای مقابله‌ای مسئله مدار و اجتنابی بیشتر استفاده می‌کنند و همچنین برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه جهت بالابردن تاب‌آوری و کمک به داوطلبان و سربازان برای کاهش تنیدگی جنگ توصیه می‌گردد.

یادداشت‌ها

1. Islamic State in Iraq and Sham (ISIS)
2. resilience
3. Conner-Davidson Resilience Scale (CD-RISC)
4. Endler and Parker's Coping Inventory for Stressful Situations

● منابع

- آراسته، ناصر (۱۳۸۹). جنگ و انواع آن از دیدگاه دانشمندان و نوابع نظامی. تهران: انتشارات ایران سبز.
- بشارت، محمد علی (۱۳۸۶). تاب‌آوری، آسیب‌پذیری و سلامت روانی. *مجله علوم روانشناختی*، ۶ (۲۴)، ۳۸۳-۳۷۳.
- بهبابین، تکتم (۱۳۹۲). *رابطه بین شیوه رویارویی با استرس و میزان پذیرش در والدین با کودکان جسمی حرکتی، کم‌توان ذهنی و عادی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز.
- پارسایی، فرزانه (۱۳۹۱). *بررسی رابطه سبک‌های مقابله‌ای با کیفیت زندگی دانش‌آموزان دختر نابینا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- جوکار، بهرام (۱۳۸۶). تاب‌آوری، سلامت روان و رضایتمندی از زندگی. *مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، ۳، ۲۹۰-۲۹۵.
- حاج حسینی، منصوره؛ سلیم احمد، ژاکاوا؛ اثره‌ای، جواد و نقش زهرا (۱۳۹۷) نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در ارتباط اضطراب مرگ و سلامت عمومی نوجوانان مهاجر عراقی متأثر از جنگ با داعش، *مجله روانشناسی*، ۲۲ (۳)، ۲۴۳-۲۵۵.
- حسینی قمی، طاهره؛ سلیمی بجزستانی، حسین. (۱۳۹۰). رابطه بین جهت‌گیری مذهبی و تاب‌آوری در بین مادران دارای فرزندان مبتلا به بیماری. *مجله روانشناسی و دین*، ۴ (۳)، ۶۹-۸۲.

خانی، مهدی (۱۳۸۰). *درآمدی بر شناخت بسیج*. تهران: مؤسسه فرهنگ و دانش.

خدیری، بهزاد؛ دباغی، پرویز (۱۳۹۳). بررسی رابطه سبک‌های مقابله‌ای با سلامت روان سربازان. *فصلنامه پرستار و پزشک در رزم*، ۵ (۲)، ۱۹۵.

ساراسون، ایویون جی؛ ساراسون، باربارا (۲۰۰۵). *روانشناسی مرضی*. ترجمه بهمن نجاریان و همکاران، تهران: انتشارات رشد.

سیادی، یعقوب. (۲۰۱۲). *واجبات جندی ازاء وطنه*. سایت الوسط نیوز.

شکری، امید؛ تقی‌لو، صادق؛ گراوند، فریبرز؛ پاییزی، مریم؛ مولایی، محمد؛ عبدالله پور، محمد آزاد و اکبری، هادی (۱۳۸۷). ساختار عاملی و ویژگی‌های روان‌سنجی نسخه فارسی پرسشنامه مقابله با موقعیت‌های استرس‌زا. *تازه‌های علوم شناختی*، ۱۰ (۳)، ۲۲-۳۳.

قاسمی، بهزاد (۱۳۹۴). تبیین روانی-اجتماعی عملکرد داعش. *مجله مطالعات عملیات روانی*، ۴۳، ۱۸۵-۱۶۰. قریشی راد، فخرالسادات (۱۳۸۹). اعتباریابی مقیاس مقابله با موقعیت‌های استرس‌زای اندلر و پارکر. *مجله علوم رفتاری*، ۴ (۱)، ۷-۱.

کشاورز، حسین؛ شیروانی، حسین؛ سبحانی، وحید و برابری، اصغر (۱۳۹۴). مقایسه‌ای تاب‌آوری و خودکارآمدی در بین کارمندان نظامی ورزشکار و غیر ورزشکار. *مجله طب نظامی*، ۴ (۴). موسوی، اکرم السادات (۱۳۸۸). *مقایسه سبک‌های دل‌بستگی و مقابله‌ای در افراد مبتلا به سو مصرف مواد و غیر مبتلا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی بیرجند.

مومنی، خدامراد؛ شهبازی راد، افسانه (۱۳۹۱). رابطه معنویت، تاب‌آوری و راهبردهای مقابله‌ای با کیفیت زندگی دانشجویان. *مجله علوم رفتاری*، دوره ۶ (۲): ۹۷-۱۰۳.

میکائیلی، نیلوفر؛ گنجی، مسعود؛ و طالبی جویباری، مسعود. (۱۳۹۱). مقایسه تاب‌آوری و رضایت زناشویی و سلامت روان در والدین با کودکان دارای ناتوانی یادگیری و عادی. *مجله ناتوانی‌های یادگیری*، ۲ (۱)، ۱۲۰-۱۳۷.

نصیر، مرضیه. (۱۳۸۹). رابطه راهبردهای مقابله با استرس و تاب‌آوری با خوش‌بینی در دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهرستان دزفول. *روانشناسی اجتماعی* (یافته‌های نو در روان‌شناسی)، ۵ (۱۶): ۵۷-۷۰.

یاسین، بورهان. (۲۰۱۵). *کوردستان له روبه رویونه وهی داعشدا*. ناوه ندی روشنبیری ئه ندیشه.

یزدانی، امین. (۱۳۹۱). *بررسی رابطه ویژگی‌های شخصیتی سرسختی و تاب‌آوری با موفقیت تحصیلی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارتش*. پایان‌نامه دکتری عمومی، دانشگاه علوم پزشکی ارتش.

جمهوری اسلامی ایران.

یزدی، محمد تقی مصباح. (۱۳۸۵). *نگاهی گذرا به بسیج و بسیجی*. قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

یوسفی، رحیم؛ طغیانی، الهه (۱۳۹۵). مقایسه تاب‌آوری روانی و مکانیزم‌های دفاعی در افراد نظامی و غیر نظامی. *مجله طب نظامی*، ۱۸ (۲).

Bonanno, G.A. (2004). Loss, Trauma, and human resilience. *American Psychologist*, 59, 20-28.

Campbell-Sills, L., Cohan, S. L., & Stein, M. (2006). Relationship of resilience to personality, coping, and psychiatric symptoms in young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 44(4), 585–599.

Connor, M. K., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISK). *Depression and Anxiety*, 18, 76-82.

Endler, N. D. & Parker, J. D. A. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Human Development*, 28, 45-56.

Endler, N. S. & Parker, J. D. A. (1994). Assessment of multidimensional coping: Task, emotion, and avoidance strategies. *Psychological Assessment*, 6, 50–60.

Fredrickson, B.L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218–235.

Halamandaris, K. F., & Power, K.G. (1999). Individual differences, social support and coping with the examination stress: A study of the psychosocial and academic adjustment of first year home students. *Personality and Individual Differences*, 26, 665- 685.

Hardy, E. Main, L. C. & Chambers, T. P. (2014). *Exploring the role of personality and resilience in the stress response: A comparison of military and civilian samples*, in *APS 2014: Psychology meeting society's challenges*. 49th APS annual conference, the Australian Psychological Society (APS), Melbourne, Vic., pp. 9-19.

Hasanshahi, M.M., & Darai, M. (2005) Impact of coping on students mental health: Effects of moderating psychological hardiness. *Journal of Science and Research in Psychology*, 26: 77-98. Persian.

Horn, S. R., Charney, D. S., & Feder, A. (2016). Understanding resilience: New approaches for preventing and treating PTSD. *Experimental Neurology*, 284, 119-132.

Luthar, S. S. , & Cichiti, D. (2000). The construct of resilience. Implications for interventions and social policies. *Development and Psychology*, 12, 857-885.

Mašten, A. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American*

Psychologist, 56, 227-228.

- Reivich, K. & Shatté A. (2002). *The resilience factor: Seven essential skills for overcoming life's inevitable obstacles*. New York, NY: Broadway Books.
- Rice, V. & Liu, B. (2016). Personal resilience and coping Part II: Identifying resilience and coping among U.S. military service members and veterans with implications for work. *Journal of Work*, 54 (2), 335-350.
- Ryff, C.D. & Singer, B. (2003). Flourishing under fire: Resilience as a prototype of challenged thriving. In C.L.M. Keyes & J. Haidt (Eds.), *Positive psychology and the life well-lived* (pp. 15–36). Washington, DC: APA.
- Schoon, I. (2006). Risk and resilience adaptation in changing times. *Journal of Marriage and Family*, 68:1383-1384.
- Skinner, E. A. Edge, K. Altman, J. & Sherwood, H. (2003). Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping. *Psychological Bulletin*, 129, 216–269.
- Stratta, P., Capanna, C., Dell'Osso, L., Carmassi, C., Patriarca, S., Di Emidio, G., ... & Rossi, A. (2015). Resilience and coping in trauma spectrum symptoms prediction: A structural equation modeling approach. *Personality and Individual Differences*, 77, 55-61.
- Thompson, N. J., Fiorillo, D., Rothbaum, B. O., Ressler, K. J., & Michopoulos, V. (2018). Coping strategies as mediators in relation to resilience and posttraumatic stress disorder. *Journal of Affective Disorders*, 225, 153-159.
- Wesner, A. C., Behenck, A., Finkler, D., Beria, P., Guimarães, L. S., Manfro, G. G. & Heldt, E. (2019). Resilience and coping strategies in cognitive behavioral group therapy for patients with panic disorder. *Archives of Psychiatric Nursing*.

